

Iztok Simoniti

Kozmos pesnice

Ko sem Meti Kušar pred letom ali dvema neprevidno omenil, da piše najboljše eseje med ženskami, me je mirno pogledala in rekla, vendar ne vprašala: “Kaj pa med moškimi!” Ko je končala knjigo *Kaj je poetično ali ura ilegale*, mi je predlagala, naj zanjo napišem spremno besedo, vendar sem se hotel izviti z mnenjem, da poetičnemu nisem kos, da ne morem tja, od koder ona zajema svet, da je preigravanje njenih premišljevalskih in lirskih partitur zelo zahtevno ... Vztrajala je.

Njeni eseji so nastajali po izpovedni in mišljenjski metodi človeka, ki ne skriva svojih čustev in ima dober nos, da z osebno izkušnjo spoznava, kar je in kar smo, z intuicijo pa cilja v to, kar bo(mo). Esej je zanjo način – podobno kot poezija, ki je bolj zgoščena, ostra in trpi manj ugovorov –, kako kaos in kakofonijo, ki prihajata iz sveta in nje, spreminjati v kozmos in harmonijo; v urejeno veselje, v katerem je vidno in nevidno, prisotno in odsotno, fizično in metafizično, imanentno in transcendentno, skratka, kjer sta binarnost ali manihejstvo v takem ravnotežju, da lažje uzremo to, čemur je v življenju smiselno “služiti”. Noče biti “borilka z Bogom”, z ljudmi in naravo, z nikomer se noče “pretepati”, ampak želi harmonično živeti z vsem, vedoč, da je to vsakdanje življenje edino in zato največ vredno življenje, ki ga imamo.

Njeno pisanje ni preprosto, ker s pogledom skače sem in tja, imensko, časovno, krajevno, prostorsko, idejno, religiozno – ne zato, da bi nas impresionirala s širino razgleda, ampak zato, da bi opozorila na nove paralelizme, analogije in harmonije. V bralcu ustvarja stalno napetost. Ne pusti mu, da bi si oddahnil in spet počasi vdihnil, temveč od njega zahteva nenehno pozornost. Pravzaprav opozarja, da je pozornost nujna sleherni trenutek, če nočemo ostati turisti. S svojim stalno rastočim svetom razkriva pomembno dejstvo, da esejista zanima vse: zanj je vse pomembno, ničesar ne sme preskočiti in nad ničemer zamahniti z roko; še posebno pa

ne nad tistimi, ki razkrivajo in verjamejo v nemogoči, nedoumljivi, morda celo neobstoječi svet, ker iz čisto realnih izkušenj vemo, da so mnogi, ki v te nepreverljive svetove verjamejo, pripravljeni tukaj in zdaj storiti mnogo slabega onim, ki v te njihove svetove ne verjamejo.

Bralca s prvimi stranmi knjige povabi v najbolj osebni svet, pokaže sobe svojega otroštva, kuhinjo, klet, predstavi starše, stare starše ... vrti dokumentarne posnetke poetike njenega najširšega doma, nato hitro dojamemo, da branje njenih esejev zahteva zbranost in vztrajnost, ker so zbrano in vztrajno tudi nastajali. Meta Kušar nas vključi v svoj krog, ki je tok njenega vsakdanjega življenja. Bralcu se ponujajo spoznanja, ki prej zahtevajo, da si zastavlja nova in nova vprašanja, kot pa da to dopuščajo. Dobrega esejista spoznam po tem, da najde še neznane odgovore na že znana vprašanja; zelo dobrega po tem, da te pripravi do pomislekov in dvomov, tudi s tem, da te prisili, da si začneš zastavljati nesramna vprašanja o tistem, o čemer si imel že zelo dolgo preverjene odgovore. Prvega in drugega je v tej knjigi veliko, morda celo preveč. Morda ji bo kdo zameril, da je v njenem meditativnem kruhu preveč rozin in popra. Drago Jančar je rekel: "To so težki in gosti eseji pesnice." To so eseji po moji meri in okusu, saj bralcu ne prizanašajo.

Meta Kušar razkriva neznanski kaos človeškega sveta, vendar ga ne odvrže pred nas, ampak ga ureja z nepredvidljivimi povezavami, primerjavami, trditvami – kar zahteva miselno in čustveno sintezo. Svoj ustvarjalni postopek imenuje "dejavna komplementarnost", v kateri ne dovoli odpravljanja problemov z *ali-ali*. Z globinami in širinami ostri direktnost. Če se jim pustiš zagrabit – če zbrano vztrajaš –, te držijo. Preprosto te ne izpustijo, ker čutiš, da piše iz osebne izkušnje, ki sebe in svet razlaga tako, da kar naprej razkriva zapletenost vsega, zaradi česar ne more biti nobena stvar "nič drugega kot". Samospraševanje, dvom, upanje in tudi jasno opredeljevanje so njene metode, ki jih bralcu ponuja z radovednim pogledom: "Kaj pa ti misliš?" Podobno kot nas slika, glasba, mit, doživetje (pri)silijo, da začnemo sebe in svet gledati drugače, tako učinkujejo tudi njeni eseji. Zavest o tem neprestanem razkrivanju, ustvarjanju je razlog za njeno nenehno čudenje. V urejanju čudenja – in to je njena esejistika – zaznavam izvire življenjskega optimizma. Meta Kušar slutiti, morda celo ve, da se bo bralec z enim stavkom zelo strinjal, pri naslednjem pa se bo postavil v vprašalno ali odklonilno prežo; namen je doseгла, ker se ne bo mogel izogniti samospraševanju. Sam spadam med tiste, ki menijo, da si človek svoj svet (kozmos) mnogo bolj širi z novimi vprašanji kot z odgovori. Bistvo ustvarjalnega postopka niso vedno novi odgovori, temveč vedno nova vprašanja, ki natančno in odkrito definirajo nove probleme, ki so eksistenčne narave.

USTVARJANJE. Tudi zanjo je ustvarjanje dejavnost, zaradi katere človek sebe in svet razume drugače. Meta Kušar prinaša izkušnje, ki delujejo po principu vezne posode; vse izkušnje in vsa znanja se v krakih vezne posode, ki so umetnost, filozofija, religija, mitologija in znanost, prelivajo, podpirajo, pojasnjujejo in si radodarno širijo prostor. Vsako posamezno znanje je ključ k vsem znanjem, saj so samo človeški proizvod. Ker so za avtorico vsa človeška iskanja komplementarna, se trudi narediti sintezo in razbistriti snov, ki prihaja iz zavesti in nezavednega – zanjo je tam jedro poetičnega –, racionalnega in iracionalnega, fizike in metafizike, vidnega in nevidnega. Zakaj sintezo? Ali ni to preveč pretenciozno, celo naduto? Ni! Ker je vse to samo človeško in kaj naj drugega počne umetnik, kot da sam iz sebe pojasnjuje človeka in svet. Morda ne pojasnjuje, morda samo poroča, kako vse to pada nanjo kot breme in mana, in tako kot je mana lahko breme, je tudi breme lahko mana. Ustvarjalnost pomeni misliti neznano, nespoznavno, neobstoječe, čeprav vemo, da ni nujno, da to, kar obstaja v človeku, obstaja tudi izven njega. Iz nenehnega napora izhajajo optimizem in globoki razlogi za vztrajanje (življenje se nikoli ne kaže kot láhko, niti ni láhko, pravi). Prepričan sem, da prav ta neizogibnost nenehnega razkrivanja daje človeštvu večnostno raven, saj je bistvo človeškosti prav nedokončnost tega, s čimer se ukvarja. Pisanje, razmišljanje, delovanje so srečna usoda, ki ponuja zavest o smiselni sedanjosti in mogoči prihodnosti, bolj srečna kot vsi čudaški teološki in ideološki projekti o koncu časov, o posmrtnem življenju, o božjih in posvetnih utopijah, ki se med živimi lahko uveljavljajo samo nasilno.

TALENT. Meta Kušar ima talent za nenehno razgrinjanje novih obzorij. Ne neha raziskovati sebe in okolice, z nadarjenostjo, ki razkriva in trdi, vendar ne dokazuje. Pri tem ne sledi niti svojemu okusu niti idejam, ampak intuiciji. Sledi temu, kar ji je dano in je treba kultivirati (lat. *Colere*, gojiti), si prizadevati in za to garati. Njena esejistika je dejavnost, v kateri je notranji boj enako pomemben kot zunanji; to ni služba, ampak prej strastni poklic (*vocatio*).

SVOBODA je v vseh esejih pomembna tema, bodisi da govori o notranji svobodi bodisi o demokraciji, torej politični svobodi. Ne pozabimo, da je morda prav politična svoboda največja iznajdba zahodne civilizacije, po tej se Zahod razlikuje od vseh drugih, vendar pa so jo tudi druge civilizacije, čisto neevropske, sposobne živeti (na primer indijska, japonska, tajska – torej hinduistična, šintoistična in budistična). Ohrabrujoče je, da je temeljno izhodišče zahodne svobode, torej koncept enakovrednosti

ljudi, tudi v temelju drugih ras, kultur in civilizacij. Zahodna svoboda vzpostavlja enakovrednost ljudi med seboj, ne enakovrednosti ljudi pred Božjim obličjem, ki ga človeštvu ponujajo veliki monoteizmi (judaizem, krščanstvo in islam), pa še to, seveda, samo svojim vernikom.

Umetnikova svoboda – kot nekaj neuničljivega, notranjega – nam je potrebna zato, ker šele iz notranje svobode lahko razmišljamo o zunanji politični svobodi. Vendar sta notranja in zunanja (politična) svoboda stvar srca; zunanja, politična svoboda zahteva svobodo drugih; to pomeni, da nisem svoboden, če ni svoboden tudi drugačen, bližnji in daljni. In prav na to nas opozarja, ko pravi, da “bo v slovenski zgodovini ostal tranzicijski čas” – torej prva priložnost Slovencev, da živimo v svobodi (op. I. S.) – “zapisan kot posel stoletja”. Prvih dvajset let slovenske svobode bo za vedno ostalo zapisanih kot *bussines oriented* roparska svoboda požrešnih.

Politična svoboda je na zunaj nenaučljiva, vendar je kulturno osvojljiva tudi nezahodnim kulturam. Zahodnjaki s težavo spoznavamo, da je z drugimi, ki so različni od nas in ki hočejo takšni tudi ostati, vredno živeti, saj mnogoterost tudi na Zahodu omogoča vitalnost. Meta Kušar pravi, da “svoboda brez trajnosti ni svoboda, saj brez trajnosti ni prihodnosti, kakor brez zavesti ni demokracije”. Tako kot množstvo življenjskih oblik daje vitalnost naravi, tudi množstvo idej, tradicij, ras, kultur in civilizacij daje vitalnost človeštvu. Pluralizem je *sine qua non* za nadaljevanje življenja.

LJUBEZEN. Tako pojmovana svoboda je podobna ljubezni, še eni veliki temi teh esejev. Enako kot svoboda mora izvirati iz notranjosti individuuma in se je prav tako ne da naučiti. Pride kar sama in se ji zato nihče ne more izogniti, saj jo diktira usoda, zato ostaja najgloblje bistvo človeka in najbolj notranja nujnost posameznika. Problem usode je središčna tema esejev. Jung središču pravi sebstvo, ki biva najpogosteje v nezavednem, pri redkih ljudeh tudi v zavesti, pri vseh pa delno v človeku in delno izven njega, vendar v vsakem primeru, tudi takrat, ko se človek sebstva ne zaveda, ostaja središče njegovega jaza in zaradi celostnosti jazu nadrejena kvaliteta. Usodi človek ne more ubežati, lahko pa jo poskuša imeti rad. Za svojo zaveznico jo naredi s tem, da ji prisluhne; takrat nas usoda vodi, če pa se ji upiramo, nas pogubi. Znotraj tako razumljene usode je zelo veliko prostora za človeško svobodo.

RESNICA. Svobodni posameznik je za Meto Kušar gibalec človeške zgodovine, čeprav je teist, ateist ali agnostik. Ta svobodni posameznik je *sine qua non* zato, ker se ideje, ki so gorivo ustvarjalnosti, še vedno rojevajo v eni glavi. Šele ko so oblikovane, jih skupaj živimo, kolektivno

uresničujemo. Pesnica zahteva svobodo, ker jo posameznik potrebuje! Kritizira neumno popularno trditev, da so največja dela nastala v nesvobodi. Velika dela so prav zato velika, ker utemeljujejo svobodo kot najnujnejšo od vsega.

Kakšna pa je torej svoboda pesnice? Meni, ki nisem umetnik, se zdi, da umetnikova svoboda ni nič drugačna od moje. Največji prispevek umetnika k svobodi je, vsaj zame, njegovo svobodno srce. Umetnikova svoboda se (iz)kaže takrat, kadar to, kar ustvari, ustreza temu, kar je, zato jo imenujem resnica umetnika. Gre za svobodo kot eksistenčno nujo, ki je iz človeka ne morejo izgnati niti ječa niti totalitarizmi ideologov ali teologov; ti ga lahko le ubijejo. Ta svoboda je del tiste notranjosti, v katero zunanje nasilje ne more prodreti in si je ne more podrediti. Niti je ni mogoče iztrebiti z uničevanjem ljudi, saj se znova rodijo novi z istimi potrebami po svobodi. Videti je, da ta svoboda – potreba po tem, da to, kar rečemo, napišemo, naslikamo itd., odraža to, kar v resnici tudi je (biva). Svoboda kot potreba po resnici je eksistenčna potreba človeka kot vrste. Meta Kušar govori o “svobodi kot arhetipski lastnosti, ki ima svoj nasprotni pol, zatiranje”, ki je prav tako trajna značilnost za človeško vrsto. Tudi živali potrebujejo svobodo. V svoji brezobzirnosti o potrebi živali po svobodi vemo samo to, da nekatere v ujetništvu poginejo; kralj živali ni med njimi, primati tudi ne, človek pa sploh ne. Torej politično zaslužnjevanje – najbolj razpoznavna in vztrajna dejavnost v zgodovini zahodnega človeka – ne more zaslužniti svobode duha kot tiste svobodne notranjosti, iz katere v obliki pesmi, slik, dram nenehno nastajajo zahteve po zunanji, družbeni svobodi. Ugotovitev, da duha ne moremo zaslužniti, zveni optimistično, vendar nikakor ne smemo pozabiti, da tega svobodnega duha nenehno zatiramo z izjemnimi količinami zle energije. To zlo, ki sicer ne uniči duha, pušča celo naslednjim generacijam neozdravljive rane, ki so tako globoke, da sprava med živimi ni mogoča. Največ, kar lahko dosežemo, je omejeno na sposobnost, da potomci preživelih – vseeno, na kateri strani zla je kdo od očetov ali dedov stal – enako razumejo prekleti čas, v katerem je zlo(čin) način bivanja; mislim na čas vojne in totalitarizma.

Potreba po svobodi ostaja, ker nikoli ne preneha potreba po zaslužnjevanju; in to kljub temu da so celo oblastniki v enopartijskem sistemu razumeli, da več, kot je bilo politične represije, bolj duhovno izpraznjeni so bili tudi sami. Več je bilo monizma – ene resnice, ene poti in enega vodstva – manj smo bili sposobni reševati vsakodnevne probleme. Meta Kušar veliko premišljuje o konkretnih ljudeh tega časa: o pesnikih, pesnicah, revolucionarjih in njihovih otrocih, zmagovalcih, poražencih in

njihovih otrocih. Premišljevanje o slabem času – čeprav sem kot mnogi še zdaj prepričan, da sem v tem času imel odlično otroštvo, brezskrbno mladost in celo perspektivo –, je vedno učna ura in akt humanistike. Vemo, da je bila cena deziluzije visoka: danes se zdi krvavi razpad skupne države logična posledica prikrivane grozne preteklosti. Nič manj pa se nam današnja politična svoboda – vsakodnevna svoboda različnih, ki hočejo takšni tudi ostati – kaže kot pretežka naloga. Za osvoboditelje iz leta 1945 vemo, da niso hoteli svobode; za osamosvojitelje iz leta 1990 pa po dveh desetletjih svoje države vemo, da so mnogo bolj kot svobodi naklonjeni sprejemanju nedemokratskih odločitev, čeprav z demokratičnimi postopki. Demokracija niso samo volitve, niti ne samo parlament, stranke, ombudsmani, ustava, zakoni itd.; demokracija in svoboda sta več od tega.

Meta Kušar zapiše, da je človeška duša “pramodel demokracije”. Torej se je treba do svobode kot najnujnejše stvari, do svobode, ki je naša usoda, pretolči z zavestjo, da je morda celo biološka (genetska) zahteva, čeprav je v družbenem, političnem smislu najbolj redko in kratkotrajno stanje v človeški zgodovini, za katero je značilno, da v njej prevladujejo stanja družbene nesvobode. Avtentična svoboda posameznika, da dvomi, čuti, sluti, uzre in trdi je svoboda kot *modus vivendi* stalno iščočega človeka, ki noče nesvobodnih ljudi. Taki svobodi umetnik služi takrat, kadar ne piše, ne slika, ne komponira in ne kipari po nareku; iz take svobode nastajajo proizvodi, ki jih čas žlahntni zato, ker so novim generacijam sposobni pripovedovati, kakšna sta človek in svet. Zato je še kako smiselno duhovno in fizično prodiranje v neznane svetove, zaradi česar bo manj trepetanja za človeško prihodnost.

SANJE. Naslednja njena tema so sanje, kjer je kot pesnica v izraziti prednosti pred takšnimi, kot sem jaz. Čuti se “glasnico duševnih skrivnosti svoje dobe”, piše “poetični esej”, ki je drugačen od učenjakarskega, ki uporablja “presušeni jezik znanosti”. Pravi tudi: “Ah, nikoli jasno ne govorim in tudi si nikoli nisem želela jasno govoriti, ker se življenja ne da nadzorovati z nobeno jasnostjo. Če hočeš veliko dobiti, je *credo* najboljša metoda.” Kakšen pa je ta sanjski svet? Zame so sanje predvsem sinonim za nerešljiv problem, zato mi je prav, da me opozarja na področja človeškega, kjer znanstveno, omikano ali izobraženo ne more izgnati ali ukiniti intuitivnega in naravnega, ki ju danes največkrat imenujemo “alternativno”, pa naj gre za homeopatijo, astrologijo ali spiritizem kroga njene matere; članom tega je pesnik Simon Gregorčič že leta 1942 povedal, da bo konec vojne leta 1945, ko bodo zacvetele češnje. Kako čudno se na te cvetoče češnje svobode navezuje tudi čudovit in pretresljiv samospev

mojega očeta Rada Simonitija, ki ga je komponiral kot partizan, sredi vojne, na Kajuhovo ljubezensko pesem *Samo en cvet, en češnjev cvet*, ki je apoteoza svobodi, o kateri je lahko samo sanjal, svobodi, ki je vedno povezana z ljubeznijo do ženske. Sanje so doživljaji noči; neulovljivo bivanje, ki se ga nekateri bojijo in se mu posmehujejo. Bolj kot vemo, slutimo, da sanje nekaj sporočajo, vemo pa tudi, da jih ni mogoče niti odpraviti niti zanikati. Sam sem večkrat, ko sem se prebudil, pomislil, da sem sanjal tuje sanje. In kadar vsebine sanj ne moremo povezati s seboj, tako razumem pisateljico, se lahko odpre neizmeren prostor za svet, ki mu *ratio* ne more blizu, vendar ta svet je, in to vedno večji in vedno bolj misteriozen. Spekulira o reinkarnaciji, krožnem času, večnem vračanju istega, pa tudi o zavesti, podzavesti in nezavednem itd. Eseg *Kako rezati sanjski kruh* omikano svari pred napuhom racionalne vednosti, ki misli, da lahko razloži vse. Koristna so pesničina opozorila, da so mnoge oblike neracionalne vednosti dobrodošle za človeško hermenevtiko in hevrstiko – za razlago in razkrivanje neznanega. Meta Kušar nas hoče spomniti, da je človek za svojo *episteme* – spoznavno in ustvarjalno sposobnost – razvil več “neracionalnih vednosti” (umetnost, mitologijo, religijo) kot racionalnih, na primer znanost in filozofijo; pa tudi zadnji dve si pomagata z “neracionalnimi”, ko se soočita z neskončnim, absolutnim, nemisljivim itd.; a do teh spoznanj se lahko pretolče samo posameznik, nikoli skupina.

IZKUŠNJA POSAMEZNIKA je v tem primeru izkušnja pesnice Mete Kušar, ki s talentom “intuitivne čustvovalke” svoj kozmos gradi na osebni izkušnji. Čeprav pozna metafizične modele, noče biti ujeta vanje, ker nas z obljubami o rajju na tem ali onem svetu trgajo iz neposrednega življenja, trgajo od zavezanosti medsebojnemu življenju in s tem od nadaljevanja življenja. Nekoč mi rekla: “Življenje se ne nadaljuje samo tako, da imamo otroke, temveč tudi tako, da uspemo ohranjati tradicijo, v kateri sta zapisana spomin in upanje, torej prihodnost.” Tradicija je zanjo vrsta najbolj avtentičnih preteklih izkušenj posameznikov, ki jih ne smemo niti ne zmoremo odstraniti iz svoje identitete. Kadar poskušamo prekiniti z njo, na primer z revolucijami, z nasilnimi prelomi, ki morajo uničevati človeka, povzročimo človeško katastrofo. Življenje pa se lahko nadaljuje šele takrat, ko stik s tradicijo, z “arhetipom določenega naroda”, torej tudi s skritimi miti in lokalno poetičnostjo, znova vzpostavimo. Postmoderna je napor, da bi se vzpostavil stik s časom, ki je bil pred moderno, časom pred 20. stoletjem, najbolj destruktivnim v zahodni zgodovini. Vzpostaviti stik s tradicijo seveda ne pomeni, da spomin zanikamo ali se mu odpovemo, spominu na zlo vojn in ideologij – kar ni mogoče –, temveč pomeni, da

vzpostavimo stik s časom, ko se je zdelo življenje smiselno samo po sebi, kot naravni fenomen. Spomin na dejstva zla pa prepričljivejše od filozofije ali religije interpretirajo vse vrste umetniških praks. Potreba po ohranjanju spomina v sebi skriva upanje, da smo učljiva bitja, da se bomo prav zaradi spomina na preteklo zlo temu v prihodnje izognili. Skratka, da ne bomo ponavljali napak, ki nas uničujejo.

Osebna izkušnja avtorice je izkušnja njenih "sodobnikov"; tistih, ki jo silijo misliti, ne glede na to, iz katerega časa so in od kod. Pomaga si torej z izkušnjo ljudi, ki jim pripada po *formi mentis*, pa naj so iz antike, srednjega veka ali pa so še živi; ali so iz Indije, Latinske Amerike, Evrope ali Azije. Misliti jo silijo pesniki, filozofi, znanstveniki, politiki, teologi, slikarji, svetniki, papeži, zločinci, revolucionarji. Kadar razume, vidi, sluti, uzre, je to tudi zato, ker stoji na ramah drugih in spoštuje njihove izkušnje. Njen kozmos oblikujejo najprej realni posamezniki vseh časov, krajev, ras, religij, nazorov in kultur, ob njih pa tudi izkušnje mitoloških, legendarnih ali pravljичnih oseb; vsi ti so njena Ariadnina nit, ki jo vodi v labirintu vseh "(spo)znanj", ki na videz kaotično prodirajo v vse smeri ter neznani in celo neobstoječi svet spreminjajo v znanega in obstoječega.

Osebna izkušnja je pravzaprav namen dobre esejistike, v kateri eno podpira drugo in, kljub temu da je protislovno, med seboj tekmuje, se izključuje ali celo izničuje, se vendarle med seboj *a priori* ne ukinja niti si ne zmanjšuje pomena. Različne izkušnje se v interpretaciji Mete Kušar med seboj spodbujajo in pojasnjujejo, torej skupaj rastejo in padajo. Zato ker med njimi obstaja zveza, si dovoli "vihravo letati z arhaičnimi mislimi od politike h kemiji, od loncev do arhetipa ljubimca, od marširanja po rudniku do nepotrpežljivega življenja, od predane skrbi za marsikaj do božanske radosti, ki je najbrž moj edini cilj" itd. Filozofije, poezije, sanj, umetnosti, mitologije ali znanosti se dotika tako, da jih ni treba postaviti eno nad drugo, noče, da so ena pred drugo, ker nobena od teh izkušenj ni večja ali pomembnejša od drugih. Vsa razkrivanja delujejo med seboj pojasnjevalno; eno odpira pot drugemu in vsako more k vsem, torej je pomen enih ključ k vsebinam in pomenom vseh drugih. Zato nas kar naprej nagovarja, naj bomo naklonjeni premišljevanju, naj bomo pozorni, široki in vztrajni.

ETOS IZKUSTVA. Meta Kušar meri človeka po njegovem etosu, torej njegovi drži v vsakdanjem življenju, vseeno, ali je budist, hinduist, katolik, agnostik, animist ali ateist. Zanja kot kristjanko je relevantna osebna drža tistih kristjanov, ki vedo, kaj pomeni slediti Kristusu; samo iz osebne vere se preverja etika življenja, ne pa s formalnim uveljavljanjem

krščanskega nauka tako, kot ga razlaga in prakticira cerkveno učiteljstvo, poklicni zastopniki Boga na zemlji, ki lahko z evangeliji utemeljujejo celo potrebo po slasti in oblasti. Etos je izrazita zahteva, da se od velikih metafizik obrnemo k čisto bivanjskemu načinu, torej k temu, kako vsak dan živimo in ravnamo drug z drugim. Pisateljica etične skepse noče preseči z neko novo etiko (modno se reče z novim etičnim diskurzom), temveč preprosto zahteva drugačno ravnanje, s čemer je tipična, beri nepopravljiva, intelektualka, ki sveta in ljudi noče samo v obstoječem stanju, v kakršnem so. Svojo etiko utemeljuje z izkustvom; o tem piše v vseh esejih. Naslovi nas ne smejo zavesti, ker so samo zorni kot gledanja, ki ga pesnica sproti korigira, širi in spreminja, pa naj se pogloblja v sanje, literaturo, komplekse in psihoze modernizma ali poetičnost Ljubljane, svojega rojstnega mesta.

Njen etos se opira tako na pet temeljnih čutil, kot na vso mogočno zgradbo, ki ji rečemo kultura. Zato navaja množstvo dejstev, pri katerih zahteva absolutno prehodnost misli od dejstev do ideje in nazaj, ker je ta prehodnost zanjo metoda, s katero se najbolje zavarujemo pred zapletenimi govoricami različnih specialistov za Boga, modroslovje, poezijo, pravičnost, umetnost, znanost itd. Prav ta prehodnost misli nazaj k dejstvom je tista, ki nas sili, da damo prednost osebni izkušnji, kar se pokaže kot zelo, če ne edino, uporabno, kadar stojimo pred zamaskiranim človekom, pred gorečo grmado knjig ali ljudi, kadar smo v Auschwitzu ali na Golem otoku. Etika izkustva je samoobrambna, ki na zatožno klop posadi nedotakljive "globoke" religiozne ali ideološke etične sisteme, med katere danes spada tudi tako imenovana konfesionalna etika. Moč esejistke je v interpretaciji, ki izhaja iz osebne izkušnje; potrebujemo torej individualca, posameznika. Potreba po eseju, ki izhaja iz individualne izkušnje, ne bo nikoli prešla, tako kot ne bo usahnila potreba po poeziji, mitologiji ali filozofiji. Montaigne, ki osebno izkušnjo postavlja na prvo mesto, nam je vzor za pisanje mojstrskega eseja tudi zato, ker se giblje po neznanem svetu s pomočjo vsega, do česar se je človeštvo (in ne samo on) dokopalo.

Meta Kušar premišljuje, kako "biti med ljudmi". O čem drugem pa naj piše esejist; za vse drugo so dovolj specialna znanja arhitektov, zdravnikov, inženirjev. Vendar ne pristaja na to, da različne temeljne ideje lahko proizvajajo tudi čisto poljubne relativistične etike. Esejist v odnosu do ljudi odmerja svojo etičnost in skepso predvsem do čisto konkretnih ljudi – in v njeni knjigi resničnih, omenjenih ljudi ni malo. Iz teh pozicij umetnika, pesnika, freigeista nenehno širi svoj svet, zaradi česar je njeno pisanje ustvarjalno dejanje *par excellence*. Ustvarjalno dejanje pa je tudi

zbrano in vztrajno branje, ki bralcu razkriva nove svetove, nove probleme, nova vprašanja in nove odgovore, zaradi česar bo svet drugače gledal. Pesnica svoj pogled vseskozi usmerja k izkustvu; najprej lastnemu, nato tudi tujemu, ki po "osebni predelavi" postane njeno izkustvo. Izkustvo je njen edini stvarni kriterij za ravnanje in razumevanje. Etika izkustva je etika medsebojnosti – etika, ki bolj kot v religiozni *caritas* verjame v klasično človečnost, antično *philantrophio*, rimsko *humanitas*. Prometejska ideja filantropije ji je bližje zaradi ustvarjalne in sodelovalne naravnosti; sodobni Prometej spodbuja nove iznajdbe in odkritja, za katere je potrebna ustvarjalna sinergija med zahodnimi in nezahodnimi znanji, ki *ipso facto* odpirajo pot k skupnemu razumevanju globalnih problemov.

ŽIVETI je zanj vsekakor biti med ljudmi, ampak nič manj biti sam s seboj in s svojim svetom, kamor nima vstopa nihče in od koder zre, premišljuje o vsem, kamor seže z mislijo in intuicijo. V tem smislu so njeni eseji nekakšna sodobna *studia humanitatis*; živeti pomeni imeti odgovornost za to življenje; ta odgovornost je vsa vsebina njenega etosa/osebne drža. Pozornost posveča individualnemu, ker iz njega izvira ustvarjalnost. Pojmi, kot so samozavedanje, subjektivacija, individuacija, zavedno, nezavedno, nadzavedno, naravno, nadnaravno itd., so samo pojmi, ki se dotikajo posameznika, iz njega izhajajo ali pa mu jih vsiljujejo. Takih neologizmov bo vedno več, ker je človek vedno bolj ustvarjalen, torej vedno bolj zapleten; zato jih bo moral sproti ločevati od blebetave nejasnosti, saj njegov namen ni biti pametnejši od drugih, ampak zgolj spodbuditi razmisleke pametnejših od sebe. Hiperprodukcija pojmov je enako nevarna kot katera koli hiperprodukcija. Poimenovanje osebnega ustroja z vedno več pojmi ne pomeni samo to, da človek samega sebe razbija na prafaktorje, ampak pomeni, da postaja njegov notranji prostor, v katerega posega – fizični, duhovni, duševni –, vedno večji, s tem pa se povečuje tudi prostor, v katerega človek sega izven sebe.

Biti med ljudmi za pesnico pomeni ukvarjati se s tem, kar ljudje so in bodo, s tem, kaj so počeli v antiki, srednjem veku, kaj počno v Evropi danes in kaj bodo počeli jutri, ne le v Evropi, tudi v Latinski Ameriki, Afriki ali Aziji, kajti ona ve, da ljudje – od nekdaj in od vsepovsod – iščejo iste temeljne odgovore o smislu tega, kar je. Bolj ko se pogloblja in bolj ko se razteza, bolj razume, da eno podpira drugo; da brez prvega ni drugega, da brez vidnega ni nevidnega, pa naj gre za "štiri plemenite resnice" budizma, melanholijo Srednje Evrope, mogočen sanjski svet Freuda in Junga ali za umetniški *credo* Ivana Cankarja. Če se ne sliši pretenciozno, mi ob tem, kako pesnica ureja svoj/moj/naš kaos v kozmos, prihajajo kot

rešilni napotki na misel fragmenti Heraklita: *Vse je eno; Vse teče; To, kar je očem nevidno, vse povezuje močnejše od vidnega*. Esejist – ne glede na to, o čem razmišlja – ta svet ureja v neki kozmični red, ki daje smisel njemu in nam in vsemu, kamor segamo z mislijo in dejanjem. Bolj ureja (razkriva), bolj je neurejeno (nerazkrito); to je usoda človeka, nad katero ni treba jadikovati.

RESNICA. V spopadu z resnico – s to obsedenostjo so kaznovani vsi iskalci – je sledenje intuiciji, fantaziji in lastni izkušnji videti kot edina do sebe in snovi poštena metoda. Težko je reči, kaj je v esejih Mete Kušar najpomembnejše, pomembno pa je, da vsi govorijo o naših naporih, ki razkrivajo svet, ki je še kar naprej samo človeški. Umetnik res išče resnico, vendar ne tiste, ki jo oznanjajo monoteizmi in monizmi, ampak resnico, ki daje večnostni naboj človeškemu. Obsedenost z resnico je ambicija, da to, kar je napisano, ustreza temu, kar v resnici je, in verjetno je posledica dejstva, da vse, kar človek ustvari – duhovnega najprej in nato materialnega –, zaznamuje protislovnost že na najnižji eksistenčni ravni. Za zadnjih sto let lahko rečemo, da je tisto, kar je usmerjeno proti človeku, mnogo bolj učinkovito kakor tisto, kar mu je v prid. Meti Kušar je vredno prisluhniti zato, ker odpira in podpira večnostno raven, saj tako kot razkriva, vendar ne v smislu dokazovanja, utrjuje prepričanje, da je zakrito (morda nespoznavno) vedno mnogo večje. Zavest o obstoju neznanega sveta, neosvojenega, pa tudi nemisljivega, pa morda spoznavnega, sveta sanj, je za človeka ponudba za nadaljevanje, ponudba prihodnosti s smislom. Ker je to ponudba za vztrajanje v življenju, pomeni, da je pehanje za življenje vrednota, ki je ni treba utemeljevati z nadčloveškim, metafizičnim, onstranskim. V svoji notranjosti ustvarjamo svet, za katerega ne vemo, ali obstaja tudi izven nas. V zvezi s tem daje Meta Kušar vedeti, da za človeka ni prav nič tolažilno, da si je ustvaril mogočen notranji svet, ki izven njega ne obstaja, in da se ne sme zatekati vanj, če hoče živeti med ljudmi.

Eseji Mete Kušar nočejo biti neka nova “znanost”, ampak so predvsem pot (metoda) za pojasnjevanje človeških izkušenj različnih ljudi, ki tako postanejo tudi njena izkušnja o nikoli dokončani človeški dejavnosti, ki je med razlogi za “čudenje” – *sub specie humanitatis* – in upanje, da je v nas in okoli nas dovolj razlogov, da ga živimo. Ob branju njenih esejev sem se večkrat spomnil misli pisatelja Cirila Kosmača, kozmopolita s svileno dušo kmeta, ki je o odnosu med znanim in neznanim svetom rekel, da je vse, kar je bilo pomembno, prišlo v njegovo vas, vse nepomembno pa je ostalo zunaj. Z drugimi besedami, človeški kaos je mogoče urejati tudi z ene zorne točke, saj od tam kozmos ni nič manjši.

Meta Kušar prizadeto posluša šum trajanja in spremlja dogodke minevanja, je nekdo, ki zna poslušati, spoznati in čutiti, kar je onkraj vsakršnega videza. Še bolj jo zanima, kako zadostiti potrebi po doživljanju tega, kar človeka presega. Zato se mi zdi, da je njena potreba po presežnem, bolj kot potreba po končnosti (danes smo, jutri nismo), potreba po nadaljevanju tega, kar je in kar bo tudi, ko nas več ne bo. Skratka, s tem, kar smo, torej s proizvodi, ki jih ustvarjajo umetniki, filozofi, teologi, mitologi in znanstveniki, moramo preveriti, ali je res, da so naša življenja pot, ki bo vodila v nadaljevanje življenja. Človek tudi zato potrebuje svobodo, ki je potrebnejša od lahkotnosti tega, kar na splošno razumemo s pojmom humanizem; svoboda namreč hoče tako odločnost mišljenja in čutenja, ki ugotavlja, da je človek nezvedljiv, neodtujljiv in da si ne sme dopustiti, da je lahkó samemu sebi merilo.

JEZIK. Meta Kušar piše poetični esej in zato njen jezik ni – tako kot jezik formalne logike, ki ga rada očita meni – podrejen samo volji pisca, ampak je pogosto pesniški jezik, jezik razkrivajočega navdiha. Česar namreč ne zmore jezik logike, to zmore jezik umetnosti, mitologije, pesništva itd., in vsi ti jeziki se med seboj podpirajo, pojasnjujejo, skupaj rastejo; so komplementarni, bi rekla avtorica. Zato je sprejemljiva za to, kar je, za dogodke, zgodovino, konkretnost; filozofi temu pompozno rečejo odprtost za klic biti. Vendar ni samo opazovalka. V življenje se nenehno meša, tudi če je nihče nič ne vpraša in tudi če njeno mnenje nikogar ne zanima; kritična je. Ker noče živeti v samosti puščave ali samostanske celice, se seveda ne more ravnati po kierkegaardovskem nasvetu, da je smisel življenja v notranjem in ne v zunanem svetu. Če hočemo živeti med ljudmi – kar v resnici življenje je –, potem se smisel življenja ustvarja v stalni napetosti med notranjim in zunanjim svetom in ne med subjektom in objektom. Kot neumetnik sem imel večkrat občutek, da je prav (poetični) jezik njen navdih in priganjalec in ne obratno; jezik dobi tako neko samostojno funkcijo pesniške “vidnosti sebe in drugih”. Ta pesniški pristop odraža neko upanje, da se izboljševanje sveta začne z izboljševanjem jezika; torej z izboljševanjem naših misli in našega čutenja.

S takšnim jezikom, vsaj meni, prepričljivo razlaga še neki drug problem, in sicer kdo koga vodi, človek resnico ali resnica človeka. Mislim, da je avtorica za to drugo; in da bi se ji bližala, prislanja uho in tudi srce snovem sveta zato, da se bo po njih ravnala. Bližanje resnici pomeni prisluhniti usodi, da te ta ne odvede v pogubo. Meta Kušar ustvarja tudi jezik kot miselni pripomoček; hočem reči, da njene na novo izumljene metafore mišljenju pomagajo poiskati nove zveze tam, kjer jih do zdaj nismo videli.

To o jeziku se mi zdi pomembno poudariti, saj teologi in ideologi uporabljajo jezik, ki zveze zakriva in preprečuje misliti.

Meta Kušar je preveč človeška, da bi si zastavila in odgovorila na vprašanje, kdo je lastnik, posestnik resnice, zato pa kar naprej razkrinkava oblastno neumnost in brezobzirnost tistih, ki trde, da so oni posestniki absolutne resnice in zato ne nehajo pretiti vsem in kar naprej kaznujejo vse, ki se jim ne podrejajo. Iskanje resnice ostaja nedokončano delo, ker je tudi razumevanje nedokončan proces; v tem smislu razjasnjuje tudi staro dilemo, kakšna sredstva lahko uporabimo na poti k cilju. Z vidika nedokončnosti vsega človeškega se pot kaže kot edini cilj.